

Lechner Zoltán

Vízkonfliktus Törökország, Szíria és Irak között

A tanulmány arra kíván rávilágítani, hogy a népességszám és ezzel párhuzamosan a fogyasztás növekedése nyomán a vízhiány az elmúlt időszakban egyre súlyosbodó, mára globális méretet öltő kihívássá vált az emberiség számára. A tanulmány mindezt a Közel-Kelet két kiemelkedő jelentőségű nemzetközi folyója, a Tigris és az Eufrátesz vízének használatát övező feszültségek bemutatásán keresztül vezeti le. A szerző amellett érvel, hogy a Törökország, Szíria és Irak kapcsolatát évtizedek óta megnehezítő probléma megoldása kizárólag a háttérben meghúzódó tényezők alapos vizsgálatával, valamint az érintett országok egymással szemben tanúsított politikájának felülvizsgálatával lehetséges.

Kulcsszavak: vízhiány, nemzetközi kapcsolatok, Törökország, Szíria, Irak

Lechner Zoltán: Water Conflict between Turkey, Syria and Iraq

The study emphasises that the rapid growth of the world population and the level of consumption led to an increasingly worsening water shortage, which by now became one of the most important global challenges for humankind. The study deducts this topic through the analysis of the international tension over the water usage of two of the most important rivers of the Middle East, the Tigris and the Euphrates. The author argues that the solution of this problem, which is aggravating the relations between Turkey, Syria and Iraq for decades, is impossible without the profound scrutiny of the factors behind the international tensions over water, and the revision of the policies of the states in question.

Keywords: water shortage, international relations, Turkey, Syria, Iraq

Bevezetés

A világnépesség és vele párhuzamosan a fogyasztás ugrásszerű növekedése, valamint a környezetszennyezés nyomán a természet teherbíró képessége egyre romlik. A mértéktelen fogyasztás, továbbá az állami és nagyvállalati szinten egyaránt tapasztalható önző magatartás kibékíthetetlen ellentétben állnak azzal a ténnyel, hogy a természet erőforrásai végesek, abszorpciók képessége pedig korlátozott.¹ Ezt támasztják alá azok a világszintű problémák, amelyekkel napjainkban az emberiség kénytelen szembenézni. A legsúlyosabb kihívások között szerepel az erősödő üvegházhatás, az ózonréteg elvékonyodása, az erdőirtás következtében fellépő talajerózió, az elsvatagosodás, a különböző energiaforrások és nyersanyagok kimerülésének veszélye. E folyamatok társadalomra gyakorolt hatásaként

¹ SZABÓ Gábor: *A globális igazságosság perspektívái és határai*, Publikon Kiadó, Pécs, 2016, 103–104. o.

említhető az erőforrások birtoklásáért folytatott helyi és nemzetközi konfliktusok számának növekedése, valamint a részben környezeti okokkal magyarázható tömeges migráció.

Mindezek együttesen rávilágítanak a radikális változtatások szükségességére, amelyek azonban egyelőre váratnak magukra. A nemzetközi politika szintjén ugyan számos kezdeményezés indult a környezetvédelem érdekében, de többségük a problémák érdemi kezelése helyett jellemzően a tünetek enyhítését célozza, és nincs kényszerítő erejük, így hatékonyságuk megkérdőjelezhető. Társadalmi szinten sem kielégítő a helyzet: a fogyasztói társadalmakban, amelyekben a lakosság nem érzékeli közvetlenül a helyzet súlyosságát, a környezeti kérdések ritkán törik át a társadalmi közöny falát. Ezért is kiemelkedő fontosságú annak tudatosítása, hogy milyen következményekkel jár természeti kincseink esztelen pusztítása és kizsákmányolása, és mit tehetünk annak érdekében, hogy élhető világot hagyjunk a következő generációk számára.

Tanulmányomban az egyik legsúlyosabb globális kihívással, a vízhiánnyal foglalkozom, és három állam példáján keresztül kísérlem meg bemutatni a probléma nemzetközi kapcsolatokra gyakorolt hatását. A vízhiány globális vonatkozásainak ismertetését követően a vizsgált államok között a vízmegosztás kapcsán kialakult konfliktus hátterét tárom fel három fő tényezőre összpontosítva. Ezután térek rá a szóban forgó államok politikai döntéseire és egymással való interakcióira. Meglátásom szerint Törökország Délkelet-anatóliai Projektje központi szerepet játszik a feszültségek fokozódásában, ezért külön fejezet szánok ennek bemutatására, majd külpolitikai hatásait elemzem. Utóbbit a térség politikai kontextusába ágyazva teszem meg, ugyanis meggyőződésem, hogy a vízhiány kérdése több tényező egyidejű vizsgálatával értelmezhető. Végül az utolsó fejezetben a vízprobléma enyhítésének feltételeit és kezelésének lehetőségeit ismertetem. Annak érdekében, hogy vizsgálatom tárgyát minél nagyobb objektivitás mellett mutathassam be, tanulmányom megírása során európai, török és arab forrásokat egyaránt felhasználtam.

Globális vízhiány

Napjaink egyik legkomolyabb globális környezeti problémája az édesvízkészletek rohamos csökkenése és egyenlőtlen eloszlása. A vízhiány a huszadik század második felétől, a világnépesség és ezzel párhuzamosan a szükségletek drámai növekedésével vált egyre fenyegetőbb jelenséggé. Megtévesztő lehet, hogy a Föld felszínének mintegy 70%-át víz borítja, amelynek mennyisége becslések szerint 1,4 milliárd m³. Ennek az óriási víztömegnek azonban csupán rendkívül csekély részét, 2,5%-át képezi az emberi fogyasztásra és öntözésre alkalmas édesvíz. Az édesvízkészlet jelentős része – mintegy kétharmada – jég formájában létezik, egyharmada a Föld felszíne alatt található. A felszíni édesvizek aránya a teljes készleten belül kevesebb, mint 1%.²

Az emberi vízfogyasztás jelentős része, körülbelül 70%-a, a mezőgazdaságban realizálódik; nagy mennyiségű, a fogyasztás 20%-át kitevő vizet emészt fel az ipari működés; a fennmaradó 10%-ot a háztartásokban használjuk fel. Mivel a víz természetes körforgása nem tud lépést tartani az egyre növekvő fogyasztással, a rendelkezésre álló mennyiség

² Most épp nem látszik, de súlyos vízhiány fenyeget, [online], 2013. 06. 08. Forrás: Portfolio.hu [2017. 04. 12.].

rohamosan csökken, a vízhiány által érintett térségek és emberek száma pedig folyamatosan nő. Jelenleg közel negyven állam néz szembe szélsőséges vízhiánnyal, egyes becslések szerint a probléma 2025-re már 3 milliárd főt fog érinteni. Az ugrásszerűen megnőtt vízigény a népességszám növekedése mellett szoros összefüggésben áll az elmúlt évtizedekben a kapitalista rendszerbe bekapcsolódó és dinamikus gazdasági fejlődést produkáló feltörekvő hatalmak (például Kína és India) óriási energiaéhségével. A helyzetet tovább súlyosbítja a globális klímaváltozás jelensége, amelynek következtében egyre nagyobb kiterjedésű területek sivatagosodnak el, valamint emelkedik a tengerszint, és ennek nyomán a folyók sótartalma egyre nő. Gondot jelent továbbá, hogy a vízhiány által leginkább sújtott államok egy része korszerűtlen csatornahálózatot működtet és elavult öntözési technikákat alkalmaz, amelynek következtében nagy mennyiségű víz megy kárba.³

Az édesvízkészletek szűkössége mellett a másik jelentős probléma a rendelkezésre álló vízmennyiség rendkívül egyenlőtlen eloszlása. Míg a vízben relatíve gazdag országok lakossága egyáltalán nem érzékeli a szűkösséget és sok esetben pazarlóan bánik az édesvízzel, addig a világ vízben szegény régióiban az emberek nap mint nap szembesülnek a hiányával. Súlyosbítja a helyzetet, hogy az elmúlt évtizedekben éppen a Közel-Keleten, a vízhiány által leginkább fenyegetett régióban növekedett ugrásszerűen a népesség. A térségben ugyanis az 1970–1980-as években népességrobbanás következett be, amit jól szemléltet, hogy míg az arab országok együttes lakossága 1980-ban mintegy 170 millió fő volt, ez a szám 2010-re meghaladta a 350 milliót, 2015-ben pedig elérte a 380 milliót.⁴

A 20. század második felétől a vízhiány a nemzetközi kapcsolatok kiemelt fontosságú elemévé, és különösen az évtizedeken keresztül gyarmati uralom alatt álló, majd mesterséges határokkal létrehozott közel-keleti és afrikai államok közötti az egyik legfőbb feszültségforrássá vált. Az államközi konfliktus lehetősége legtöbbször a nemzetközi folyók kapcsán merülhet fel, jellemzően akkor, ha a felső folyás mentén elhelyezkedő ország – visszaélve a helyzetével – zsilipek, gátak, vízerőművek és csatornahálózatok létrehozásával oly mértékben csökkenti a folyó vízhozamát, hogy a lejjebb fekvő állam számára nem jut elegendő víz szükségletei kielégítésére. A tanulmány tárgyát képező országok mellett a vízhiány komoly feszültséget okoz többek között India és Banglades; Kína és Vietnam; Mexikó és az Egyesült Államok; Egyiptom, Szudán és Etiópia; valamint Izrael és az arab államok között. A vízvitákban részt vevő országok számos esetben szembesültek azzal, hogy tárgyalás hiányában a konfliktus háborúhoz vezethet, amit jól tükröz, hogy az elmúlt évtizedekben az államközi egyezmények egy jelentős része a nemzetközi folyókhoz és tavakhoz kapcsolódott.⁵

Az érintett államok legtöbb esetben bilaterális alapon, esetenként harmadik, közvetítő felet bevonva, vagy az ENSZ keretei között kötötték meg a szerződéseket, amelyek nyomán a nemzetközi folyók és tavak hasznosításának szabályozása fokozatosan beépült a nemzetközi jogba. A legfontosabb ilyen jellegű dokumentum az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottsága által kidolgozott és 1997-ben elfogadott New York-i egyezmény, amely 2015-ben, a 35. alá-

³ GLIED Viktor: *Vízkonfliktusok – Küzdelem egy pohár vízért*, Publiikon Kiadó, Pécs, 2009, 7–11. o.

⁴ N. RÓZSA Erzsébet: *Az arab tavasz: a Közel-Kelet átalakulása*, Osiris – Külügyi és Külgazdasági Intézet, Budapest, 2015, 66–69. o.

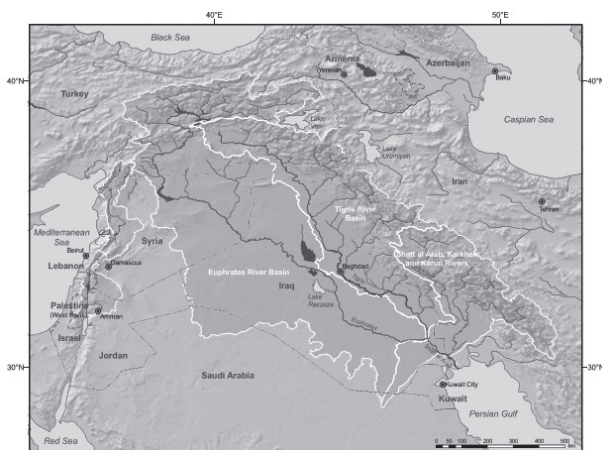
⁵ GLIED: *i. m.*, 13–15.

író országgal lépett hatályba. Az egyezmény értelmében a vízparti államoknak a folyókat a saját területükön méltányos és észszerű módon kell hasznosítaniuk, valamint kötelesek minden intézkedést megtenni annak érdekében, hogy megakadályozzák a többi államot sújtó jelentős kár kialakulását. A szerződés érvényesülésének legfőbb akadályá, hogy számos, fokozottan érintett ország nem ratifikálta, emellett több kritika is rámutat, hogy a dokumentum szövegezése nem elég specifikus, túl nagy teret enged az önös értelmezésnek.⁶

Összességében elmondható, hogy a nemzetközi jog nem képes kellő hatékonysággal szabályozni a nemzetközi folyók hasznosítását, így a növekvő vízigény, valamint a víztartalékok csökkenése miatt a jövőben még inkább kiéleződhet, esetenként akár fegyveres konfliktusba is torkollhat az érintett területeken nemzetközi folyókon osztozó államok kapcsolata.

A Törökország, Szíria és Irak közötti vízkonfliktus háttere és kezdeti alakulása

A Közel-Kelet legfontosabb vízforrásai a Tigris és az Eufrátesz folyók. Előbbi 1850, utóbbi 3000 km hosszú, vízgyűjtő területük összesen mintegy 879 790 km² nagyságú.⁷ Említést érdemel továbbá az Orontész folyó is, amely bár méretét illetően eltörpül két „társa” mellett, elhelyezkedése miatt szintén komoly jelentősége van. A régióban a vízhiány kérdése a 20. század második felében végig napirenden volt, a 21. században pedig az előrejelzések szerint a víz egyértelműen át fogja venni a térség legfontosabb és legtöbb konfliktust kiváltó erőforrásának szerepét.⁸

1. ábra: A Tigris, az Eufrátesz és az Orontész folyók vízgyűjtő területe

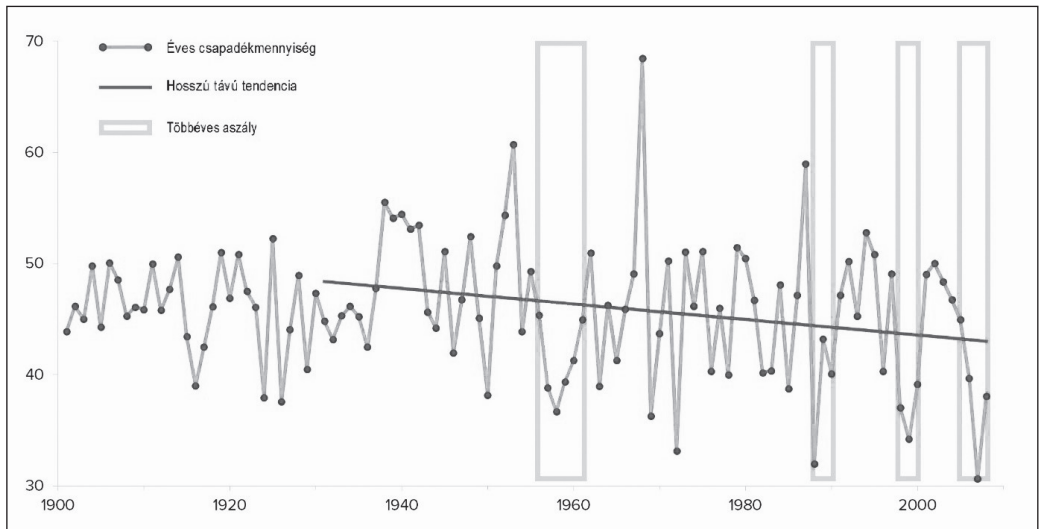
Forrás: Hidropolitikakademi.org [2017. 07. 24.]

⁶ Kovács Péter: *Nemzetközi közjog*, Osiris Kiadó, Budapest, 2011, 732–733. o.

⁷ Dursun YILDIZ: Natural Diminishing Trend of the Tigris and Euphrates Streamflows is Alarming for the Middle East Future, [online]. Forrás: Worldscientificnews.com [2017. 07. 24.].

⁸ SZALKAI Attila: Vízhiány a Közel-Keleten: olajháború után vízháború?, *Nemzet és Biztonság*, 2008/10, 25–36. o.

Amennyiben meg kívánjuk érteni ennek okát, az érintett államok interakcióinak elemzése előtt a háttérben meghúzódó tényezőket szükséges megvizsgálunk. Az első ezek közül az éghajlat. A forró övezetbe tartozó, csapadéokban szegény Közel-Kelet a vízhiány által leginkább sújtott területek egyike, a 20. század második felében pedig a helyzetet tovább súlyosbította a globális klímaváltozás hatása. Az alábbi diagramon látható, hogy az elmúlt öt évtizedben a Tigris és az Eufrátesz vízgyűjtő területén a csapadék időbeli eloszlása sokkal egyenlőtlenebbé vált, egyúttal csökkenő tendenciát mutat. A vizsgált időszakban négy nagyobb aszály is sújtotta a régiót, egy az 1950-es évek végén, egy az 1990-es évek elején, kettő pedig a 2000-es évek folyamán.

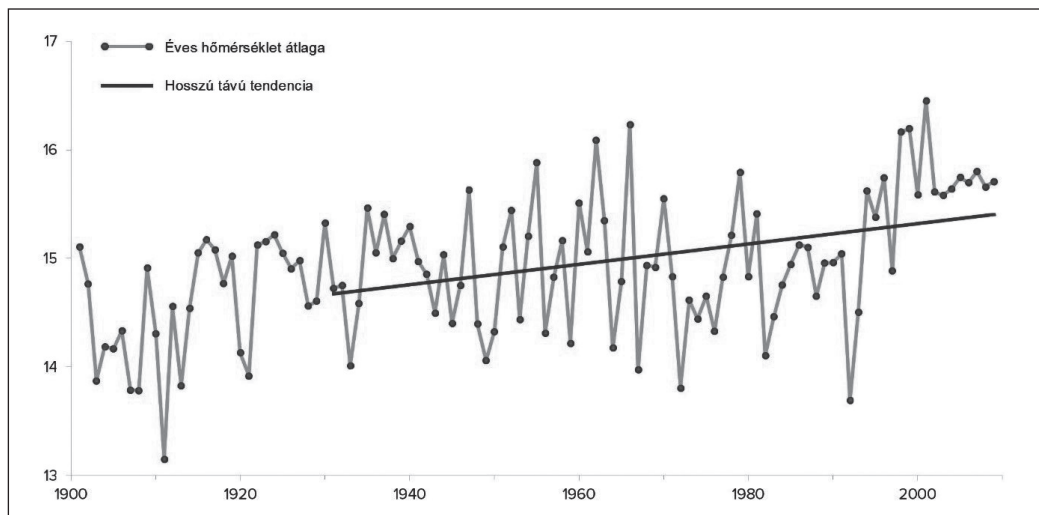
2. ábra: Az éves csapadékmennyiség alakulása a Tigris és az Eufrátesz vízgyűjtő területén 1901 és 2008 között (mm)

Forrás: Kaye LAFOND: Infographic: Syria Drought and Climate Change, [online], 2016.

Forrás: Circleofblue.org [2017. 07. 26.]

Ezzel párhuzamosan – ahogyan azt a második diagram mutatja – a hőmérséklet alakulása a térségben emelkedő tendenciát mutat. Érdekes kiemelni, hogy 1994 óta az éves átlaghőmérséklet folyamatosan az évszázados átlag fölött mozog, 2070-re pedig egy előrejelzés szerint az átlagértékhez képest 3,6 °C-os emelkedés következhet be.⁹

⁹ Dennis KUMETAT: Climate change in the Persian Gulf – regional security, sustainability strategies and research needs, [online], 2009, 2. o. *Forrás:* Research3.fit.edu [2017. 07. 26.].

3. ábra: Az éves átlaghőmérséklet alakulása a Tigris és az Eufrátesz vízgyűjtő területén 1901 és 2009 között (°C)

Forrás: Kaye LAFOND: Infographic: Syria Drought and Climate Change, [online], 2016.

Forrás: Circleofblue.org [2017. 07. 26.]

A csökkenő csapadékmennyiség és az emelkedő hőmérséklet következményeként a Tigris és az Eufrátesz folyók vízhozama csökken, és egyre nagyobb területek sivatagosodnak el a térségben. A globális klímaváltozás hatása emellett abban is megmutatkozik, hogy a Perzsa-öböl vízszintje lassan, de fokozatosan emelkedik, ennek következtében pedig a folyók vizének sótartalma egyre nő.

A közel-keleti viszonyokat meghatározó második sajátosság a gyarmatosítás során létrejövő új jogi határokból gyökerezik. Az első világháború végéig a két folyó egésze az Oszmán Birodalom fennhatósága alá tartozott, a birodalom felbomlása és a terület felosztása után azonban a térségben három független állam jött létre.¹⁰ Az európai gyarmatosítók a vízgyűjtő területeket felszabdáló határok megrajzolásakor a vízrajz helyett elsősorban a gazdasági, etnikai és vallási szempontokat, valamint saját érdekeiket vették figyelembe, így a vízhasználat kérdése hamar nemzetközi feszültségek forrásává vált.¹¹ A folyók hasznosítása kapcsán Törökország egyértelműen a legelőnyösebb helyzetbe került, ugyanis mindkét folyó a területén ered, majd halad Szíria és Irak irányába.¹² Ebből következett, hogy az 1923-as lausanne-i békeszerződés említést tett a folyók hasznosításáról,

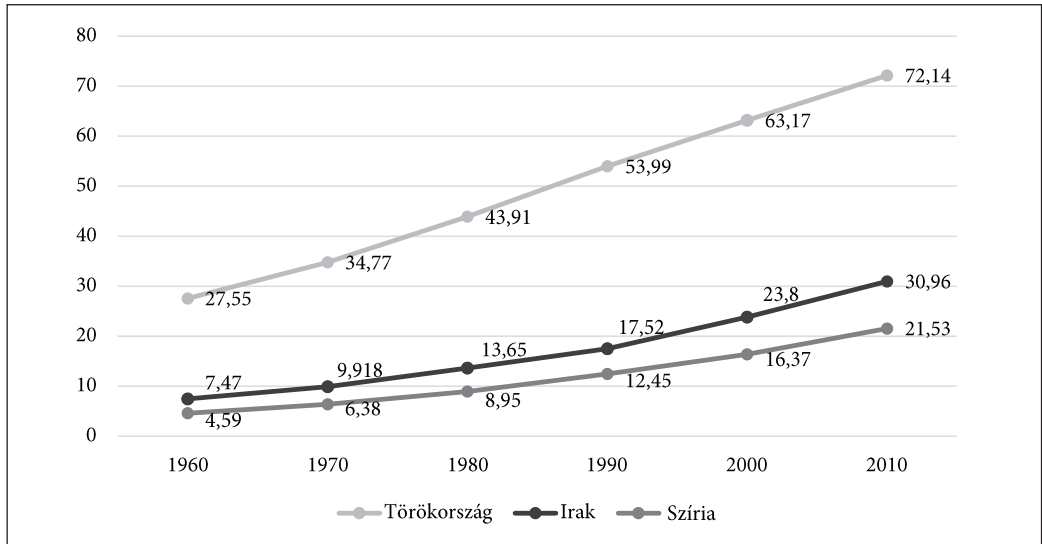
¹⁰ Az Oszmán Birodalom az antant hatalmakkal 1920-ban megkötött sèvres-i békeszerződés következtében bomlott fel. A törökök által elfogadhatatlannak tartott szerződés váltotta ki a Kemál Atatürk által vezetett függetlenségi háborút, amelynek eredményeként 1923-ban született meg a lausanne-i béke, amely létrehozta a mai értelemben vett Törökországot. A világháborút követően – az 1916-os, titkos Sykes–Picot-egyezmény értelmében – Szíria francia, Irak pedig brit mandátumterületté vált; előbbi 1946-ban, utóbbi 1932-ben vált függetlenné.

¹¹ Ahmet DAVUTOĞLU: *Stratégiai mélység*, Antall József Tudásközpont, Budapest, 2016, 134–136. o.

¹² A Tigris éppen csak érinti Szíriát, Irak területét keresztülszeli, az Eufrátesz mindkét ország területén hosszasan halad. A két folyó Irak déli részén egyesül és Satt-el Arab néven ömlik a Perzsa-öbölbe.

előírva, hogy Törökországnak egyeztetnie kell Irakkal, mielőtt bármilyen fejlesztésbe kezd az Eufráteszen, ami hatással lehet Irak vízellátására.¹³

A harmadik fontos tényező, amelyet ki kell emelni a fokozódó vízkonfliktus kapcsán, az érintett államok népességének dinamikus növekedése. 1960 és 2010 között Törökország lakossága közel háromszorosára, Iraké több mint négyszeresére, Szíriáé pedig közel ötszörösére emelkedett. A lélekszám alakulása a vízigény drasztikus növekedésében is megmutatkozott, leglátványosabban a mezőgazdasági termelésben, tekintve, hogy az öntözéses gazdálkodás mindhárom ország számára kiemelt jelentőségű.

4. ábra: A népességnövekedés üteme a három vizsgált országban (millió fő)

Forrás: Worldometers.info/hu/ [2017. 04. 15.]

Az 1920-as évektől létező feszültség ellenére az 1950-es évekig nem került sor komolyabb összetűzésre a három állam között, a vízforrások hasznosítása békés körülmények között valósult meg. Az első konfliktus az 1950-es évek közepén kezdődött Törökország és Szíria között az Orontész (arab néven Asi) folyó¹⁴ hasznosítása kapcsán. A feszültséget az generálta, hogy Szíria a hatékonyabb öntözés érdekében egy vízszabályozót, valamint két duzzasztógátat épített, aminek következtében – a török álláspont szerint – 90%-kal csökkent a folyó vízhozama.¹⁵ Törökország ezért kemény kritikával illette a szír kormányt, és a létesítmények lebontását követelte, aminek a szírek nem tettek eleget. A két ország viszályát mélyítette, hogy Törökország 1952-ben csatlakozott a NATO-hoz, míg Szíria a Szovjetunió támogatását kereste, így a bipoláris rendszerben ellentétes oldalra kerültek. Az Orontész

¹³ Holly MULHOLLAND: *Water politics in the Middle East: A multicase approach to regional water shortage*, University of Central Florida, 2006.

¹⁴ A folyó Libanonban ered, keresztülhalad Szírián, majd Törökország területén ömlik bele a Földközi-tengerbe.

¹⁵ M. EL-FADEL – Y. EL SAYEGH – A. Abou IBRAHIM – D. JAMALI, K. EL-FADL: *The Euphrates –Tigris Basin: A Case Study in Surface Water Conflict Resolution*, [online], 2002, 102. o. Forrás: Agronomy.org [2017. 07. 24.].

kapcsán kibontakozó feszültség a mai napig fennmaradt, kiegészülve a két ország vitájával a folyó által átszelt Hatay tartomány jogi státuszáról.¹⁶ Az 1960-as években a két állam között az Eufrátesz hasznosítása kapcsán is fokozódott a feszültség, amelyben közrejátszott, hogy az izraeli hódítások következtében Szíria elvesztette a Golán-fennsík vízforrásai feletti ellenőrzést, ami megnövelte a szíriai vízigényt Törökországgal szemben. Az 1960–1970-es években Irak és Szíria között is feszültség bontakozott ki, különösen azt követően, hogy az utóbbi 1973-ban felépítette a Tabqa gátat az Eufráteszen, amelynek hatására több mint 20%-kal csökkent a folyó vízhozama.¹⁷

Meglátásom szerint tehát a vízhiányból fakadó feszültségek súlyosbodása háttérben három fő tényező – az éghajlat és a globális felmelegedés, az első világháborút követő hátrrendezésben gyökerező megosztottság, valamint a népességnövekedés – húzódik meg, amelyek ismerete elengedhetetlen a következő fejezetekben tárgyalt állami döntések és államközi interakciók megértéséhez.

A Délkelet-anatóliai Projekt

Annak, hogy a három ország közötti vízkonfliktus a hetvenes évek második felében fokozódni kezdett, az egyik legfőbb oka Törökország Délkelet-anatóliai Projektje (GAP). A GAP az ország délkeleti részén, 9 tartomány (Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa és Şırnak) területén, összesen közel 75 ezer km²-en – az ország teljes területének majdnem 10%-án – kialakított, gátakból, vízerőművekből, csatornahálózatokból és víztározókból álló óriási rendszer.¹⁸ Törökország energiahordozókban meglehetősen szegényes, vízkészletek szempontjából azonban – főként a közel-keleti országokhoz képest – kifejezetten gazdag, így nem meglepő, hogy a kormány az energiatermelés lehető legnagyobb hányadát, jelenleg közel 35%-át vízerőművek segítségével biztosítja.¹⁹ A projekt emellett mezőgazdasági szempontból is kiemelkedő jelentőséggel bír, ugyanis a csatornahálózatnak köszönhetően hatalmas területek válnak öntözhetővé. A GAP helyszínéül szolgáló délkelet-anatóliai régió több szempontból is előnyös választásnak tekinthető a kormány részéről. Egyrészt a Tigris és az Eufrátesz egyaránt keresztülhalad itt, másrészt hatalmas, öntözésre alkalmas területekkel rendelkezik, harmadrészt pedig a térség lakosságának jelentős részét kurdok alkotják, ami lehetővé teszi, hogy a projekt a kormány egy nem hivatalos célját – a kurd szeparatizmus elleni fellépést – is szolgálja.²⁰

¹⁶ A mintegy 5500 km² nagyságú régió 1939-ben, egy, a török fegyveres erők jelenlétében megszervezett népszavazás eredményeként szakadt el a szíriai francia mandátumterülettől és vált Törökország tartományává. A később függetlenné váló Szíria nem fogadta el a népszavazás érvényességét.

¹⁷ Aysegül KIBAROGLU – Waltina SCHEUMANN: Euphrates-Tigris Rivers System: Political Rapprochement and Transboundary Water Cooperation. In: Aysegül KIBAROGLU (ed.): *Turkey's Water Policy*, Springer Verlag, Berlin–Heidelberg, 2011.

¹⁸ Southeastern Anatolia Project Regional Development Administration: What is gap?, [online]. Forrás: Gap.gov.tr [2017. 04. 19.].

¹⁹ SzÁLKAI Kinga: A Délkelet-anatóliai Projekt (GAP) ellentmondásai. In: BARANYI Tamás Péter – SzÁLKAI Kinga (szerk.): *Újhold: A török külpolitika útkeresése a 21. század elején*, Antall József Tudásközpont, Budapest, 2016, 102–118. o., 103. o.

²⁰ VÁTI Tamás: A Délkelet-Anatóliai Projekt (GAP), avagy a víz ura Törökország, *Balkán-füzetek*, 2009/1, 167–174. o., 170–172. o.

Bár a régió energiaügyi hasznosításának szándéka már Kemál Atatürk alatt létezett, a víz- és energiaügyi tervezés csupán az 1950-es években indult, a projekt megvalósítása pedig csak az 1970-es években kezdődött meg. Az akkori kormány döntését befolyásolta többek között a népességnövekedés, az urbanizáció és az iparosodás következtében növekvő vízigény, valamint az 1970-es évek olajválságának hatásai. Az 1980-as évek során az eredetileg csak öntözéssel és energiatermeléssel kapcsolatos programot egy számos ágazatot – például az infrastruktúrát, az ipart, az egészségügyet, az oktatást és a turizmust – érintő, kiterjedt gazdasági és társadalmi projektté bővítették.²¹

A GAP összesen 13 alprojektből áll, ebből 7 az Eufráteszen, 6 pedig a Tigrisen valósul meg. A tervek szerint összesen 22 gátból (15 az Eufráteszen, 7 a Tigrisen), 19 vízerőműből (12 az Eufráteszen, 7 a Tigrisen), és egy kiterjedt csatornarendszerből fog állni; 7389 MW teljesítményre lesz képes, 26 853 GWh energiát fog termelni, és közel 1,8 millió hektáros terület – az ország teljes öntözésre alkalmas területének 20%-a – öntözését fogja lehetővé tenni, ahol gabonaféléket, magvakat és zöldségeket termesztenek. A projekt megvalósítása a mai napig folyamatban van, eddig (2017. július) 16 gát, 10 erőmű és a csatornahálózat mintegy 50%-a készült el. Az óriásberuházások mellett a GAP számos kisebb projektet is tartalmaz, amelyek a társadalom és a gazdaság szinte minden szegmensét érintik, példaként említhető többek között a régió települései szennyvízkezelő rendszerének fejlesztése, erdősítési programok, közösségi központok létrehozása és közegészségügyi projektek.²²

Az elképzelések szerint a GAP jelentősen növeli majd a mezőgazdasági termelést, élénkíti az ipari működést, csökkenti a munkanélküliséget, mérsékli a regionális különbségeket (Délkelet-Anatólia ugyanis az ország egyik legelmaradottabb régiója), valamint hozzájárul az infrastruktúra, az egészségügy és az oktatás színvonalának emelkedéséhez. A GAP 2014-et megelőző időszakot értékelő dokumentuma rámutat, hogy a projekt néhány pozitív hatása valóban érzékelhető a térségben. A 2007-től 2013-ig tartó időszakban a Délkelet-Anatóliából származó export értéke 3,3 milliárdról 8,9 milliárd dollárra nőtt, a régióban 3 állami és 18 magánkórház épült, 2003-tól 2013-ig bezárólag pedig közel 2000 km-rel nőtt az autópálya-hálózat hossza. A munkanélküliek aránya azonban a befektetések és fejlesztések ellenére sem csökkent látványosan, 2008-ban 15,8%; míg 2013-ban 14,5% volt, ami az országos arány alakulásához képest – 2007-ben 11%, 2013-ban 9,7% – nem jelent lényeges eltérést.²³

A projektnek természetesen óriási költségei vannak, a fejlesztések lépéseit és költségeit leíró, 1989-es úgynevezett mesterterv 32 milliárd dollárra becsülte a várható kiadásokat,²⁴ ami valószínűleg szerény becslésnek fog bizonyulni, tekintve, hogy a projektre 2017 májusáig fordított költségek mértéke körülbelül 28 milliárd dollár.²⁵ A kiadásokat az állami pénzek mellett elsősorban európai, amerikai és kanadai hitelekkel fedezik.²⁶

A GAP hivatalos honlapja a fejlesztések ismertetésekor külön fejezetet szán annak hangsúlyozására, hogy a projekt a fenntartható fejlődés szellemiségében fogant, és így is

²¹ Uo., 169–170.

²² Southeastern Anatolia Project... *i. m.*

²³ GAP ACTION PLAN 2014–2018, [online], 2014, 22–33. o. Forrás: Yayin.gap.gov.tr [2017. 07. 12.].

²⁴ Uo.

²⁵ GAP'a yatırım 100 milyar lirayı aştı, [online], 2017. 05. 21. Forrás: Sabah.com.tr [2017. 07. 13.].

²⁶ SZÁLKAI: *i. m.*, 104–105.

valósították meg. A leírás szerint a GAP egy embercentrikus, regionális fejlesztési projekt, a beruházások pedig kivétel nélkül a „méltányos, igazságos, hozzáférhető és fenntartható fejlődést szolgálják”.²⁷ A fejlesztési koncepció alapja a fejlődés és a növekedés elősegítése a következő generációk esélyeinek veszélyeztetése nélkül. Ezenfelül a megvalósítás során szem előtt tartják a javak igazságos elosztásának, a nemi egyenjogúságnak és a környezetvédelemnek az alapvető elveit. A frappánsan megfogalmazott PR-szöveg azonban teljes ellentmondásban van a fejlesztések bizonyos környezeti hatásaival, valamint a kormánynak a régióban élő kurd kisebbséggel szemben tanúsított hozzáállásával (nem beszélve a beruházások külpolitikai vonatkozásairól, amelyeket a következő fejezetben tárgyalok).

A negatív környezeti hatások közül megemlíthetjük az öntözés nyomán elszikesedő földeket, a nagy mennyiségű műtrágya- és vegyszerhasználat káros hatásait és a térségben élő veszélyeztetett fajok pusztulását. Ennél talán még nagyobb ellentmondást jelent a projektnek a kurd népességre gyakorolt hatása. A térségben élő kurdok tömegei voltak kénytelenek elhagyni otthonaikat, tiltakozásra lehetőségük nem volt: a kormány önkényesen, a lakosság megkérdezése nélkül döntött a beruházások helyszínéről, majd a fegyveres erők bevonásával kezdte meg az érintettek kitelepítését. A 2000-es évek első feléig több száz településről mintegy 350 ezer főt – többségében kurdokat – telepítettek ki, az Ilisu gát 2006-ban kezdődő építése pedig újabb 183 települést érint és további 78 ezer embert kényszeríthet otthona elhagyására.²⁸ A kormány ráadásul számos esetben olyan területet jelölt ki számukra, amelyen nem voltak képesek folytatni addigi életmódjukat, így az érintett kurdok körében bomlásnak indultak a hagyományok és a nagycsaládi szociális modell. A beruházások számára kijelölt területeken számos vallási és kulturális jelentőségű kurd emlékmű is található, amelyek fennmaradása ezzel veszélybe került, egy részük máris megrongálódott vagy megsemmisült. A projekt megvalósítása például a Tigris mentén fekvő történelmi várost, Hasankeyfet is veszélyezteti, a 12 ezer éves, műemlékekben gazdag település ugyanis az Ilisu gát működéskébe lépésekor víz alá kerülhet.²⁹

A GAP tehát a kurdok számára társadalmi és kulturális értelemben egyaránt súlyos csapást jelentett. Emellett a kormány ki nem mondott célja a fejlesztésekkel a Kurd Munkáspárt (PKK) gyengítése. A török vezetés (valamint számos állam és szervezet, beleértve az Európai Uniót) által terrorszervezetként számon tartott PKK-nak komoly befolyása van a régióban, így könnyen elképzelhető, hogy a kormány igyekezett úgy kialakítani a különböző létesítmények rendszerét, hogy azzal csökkentse egyrészt az összefüggő kurd etnikumú területek méretét, másrészt – a remélt életszínvonal-emelkedésnek köszönhetően – a PKK támogatóinak számát.³⁰

²⁷ Southeastern Anatolia Project... *i. m.*

²⁸ Patrick MACQUARRIE: Growing conflict over the development in the Euphrates–Tigris Basin, [online], 2009, 19–21. o. Forrás: Transboundarywaters.orst.edu [2017. 07. 24.].

²⁹ Julian HARTE: New Dam in Turkey Threatens to Flood Ancient City and Archaeological Sites, [online], 2014. Forrás: News.nationalgeographic.com [2017. 07. 24.].

³⁰ SZÁLKAI: *i. m.*, 108–110.

A GAP külpolitikai hatásai, és az eszkalálódó vízkonfliktus politikai kontextusa

A GAP legfontosabb nemzetközi hatása, hogy jelentősen visszaveti a Tigris és Eufrátesz folyók vízhozamát Szíria és Irak kárára. A projekt már most – a tervezett létesítmények körülbelül 70%-a készült el – erőteljesen érezteti a hatását. Beszédes adat, hogy az 1970-es évek első felében, az építkezések megkezdése előtt az Eufrátesz átlagos vízhozama mintegy 720 m³ volt másodpercenként, ez 2015-re Irak területén 260-ra esett vissza, a munkálatok befejeződésével pedig még drasztikusabb csökkenés várható.³¹ A nemzetközi probléma alapja, hogy Törökország – bár számos alkalommal kifejezte a nemzetközi jog iránti elkötelezettségét – a vízkészletekkel való rendelkezést saját területén szuverén jogának, a vízmegosztás kérdését pedig magánügynek tekinti. A mai napig érvényes a Turgut Özal elnök (1989–1993) által megfogalmazott álláspont: „Sem Szíriának, sem Iraknak nincs több alapja arra, hogy kifejezze igényét Törökország vizeire, mint Törökországnak az ő olajukra vonatkozóan. Ez szuverenitás kérdése. Jogunk van hozzá, hogy bármit megtegyünk, amit csak szeretnénk.”³² A GAP másik következménye, amelynek nemzetközi vonatkozása van, a vízszennyezés. A rendszer működtetése során használt nagy mennyiségű műtrágya és vegyszer káros hatásai a folyók egészét, így Szíriát és Irakot is érintik.³³

A feszültség már akkor jelentős mértékűvé fokozódott a három állam között, amikor Törökország megkezdte az első építési műveleteket az 1970-es években. A GAP első nagy gátját, a Kebant 1974-ben adták át, egy évvel a Szíria által megvalósított Tabqa gát átadását követően. A két létesítmény szinte egyidejű működésbe lépése válságos helyzetet teremtett Irak számára. A bagdadi kormány 1975-ben bejelentette, hogy az ország területén a gátak működésbe lépése óta az Eufrátesz vízhozama 920 m³/s-ról 197 m³/s-ra zuhant, a drasztikus csökkenésért pedig a szíriai kormányt hibáztatta. Mivel Damaszkusz nem mutatott hajlandóságot a vízhozam növelésére, Irak az Arab Ligához fordult. A két ország közötti feszültség eközben tovább emelkedett, majd 1975 májusában tetőzött, amikor a szíriai és az iraki kormány egyaránt katonákat vezényelt a határra. A helyzet eszkalálódását Szaúd-Arábia közbelépése akadályozta meg. A szaúdi közvetítés nyomán a felek tárgyalásba kezdtek, amelynek eredményeként június 3-án megszületett egy titkos egyezmény, amely arról rendelkezett, hogy az Eufrátesz török határtól számított vízhozamának 58%-a Irakot, 42%-a pedig Szíriát illeti meg.³⁴

Az államközi feszültségek következő hullámát az váltotta ki, hogy Törökország 1977-ben hozzálátott második nagy gátja, a Karakaya építéséhez, mire Irak válaszként korlátozta a Törökországba irányuló kőolajexportját. Törökország ebben az időszakban energiaszükségletének mintegy 50%-át kőolajból fedezte,³⁵ amelynek jelentős részét – tekintve, hogy az ország saját készletei meglehetősen szegényesek – importból biztosította. Importfüggősége az 1970-es években, a török gazdaság fellendülésével tovább

³¹ VATI: *i. m.*, 172.

³² Szálkai Kinga fordítása.

³³ SZÁLKAI: *i. m.*, 110–113.

³⁴ Aaron T. WOLF – Joshua T. NEWTON: Case Study of Transboundary Dispute Resolution: the Tigris-Euphrates basin, [online]. Forrás: Transboundarywaters.orst.edu [2017. 07. 11.].

³⁵ A kőolaj aránya a 2010-es évekre mintegy 28%-ra csökkent.

erősödött – ezt kiválóan szemlélteti, hogy az 1969-től 1977-ig tartó időszakban a török kőolajimport éves mennyisége 2,9-ről 11,7 tonnára nőtt.³⁶ Akkoriban az ország legfontosabb beszállítója Irak volt, amely 1977-ben a török kőolajimport 30%-át biztosította,³⁷ így az arab állam részéről logikus lépés volt, hogy a kőolajat használta fel a nyomásgyakorlás eszközeként. Bár Törökország alternatív forrásból – a következő évben Irán vált a legfőbb beszállítójává – képes volt mérsékelni az iraki lépésből fakadó negatív költségvetési hatásokat, a szankció így is kiesést okozott számára, ezért a tárgyalások mellett döntött, és bilaterális szerződések formájában először Iraknak, majd Szíriának is 500 m³/s vízhozam fenntartására tett ígéretet.³⁸

A kibontakozó együttműködésnek azonban hamar véget vetett és minden addiginál nagyobb feszültséget teremtett az Alsó-Eufrátesz Projekt megvalósítása, amely az 1980-as években vette kezdetét. Az alprojekt magába foglalja a gigantikus, 169 m magas és közel 2 km hosszú Atatürk gátat, a 2400 MW teljesítményre képes Atatürk vízerőművet, egy több mint 50 km hosszúságú csatornahálózatot, valamint egy 48,7 milliárd m³ kapacitással rendelkező víztározót. A rendszer 1990-ben készült el, óriási vízkiesést okozva kezdte meg működését, és mélypontra juttatta a három állam kapcsolatát. Irak az Atatürk gát lebombázásával fenyegetőzött, mire Törökország a határra vezényelte fegyveres erőit, és kiállításba helyezte a teljes vízellátás megszüntetését.³⁹ A pattanásig feszült helyzet azonban ezúttal sem vezetett összecsapáshoz, részben az öbölháború kitörése miatt, amelynek hatására a „vízkérdés” átmenetileg lekerült a napirendről. A felek a háborút követően, 1992 szeptemberében Damaszkuszban ültek ismét tárgyalóasztalhoz, ahol az iraki delegáció a török határtól számított vízhozam 500-ról 700 m³/s-ra növelését követelte. A török küldöttség Szíriát és Irakot is biztosította arról, hogy az Atatürk gát működésbe lépését követő drasztikus csökkenés csak átmeneti jellegű volt és kizárólag technikai okai voltak, az iraki követelésnek azonban nem volt hajlandó eleget tenni, így a találkozó érdemi eredmény nélkül zárult.⁴⁰ Törökország azonban betartotta az ígéretét, a csökkenés valóban átmenetinek bizonyult, az Eufrátesz iraki vízhozama fokozatosan emelkedett, 1995-re pedig – Irak követelését is meghaladva – elérte a 900 m³/s-ot.⁴¹

Az, ahogyan Irak több ízben is gazdag kőolajkészleteit, valamint Törökország olajjéhez való hozzáférést használta föl érdekei védelmében, rávilágít arra, hogy a vízhiány kérdését nem lehet más gazdasági vagy politikai ügyektől függetlenül vizsgálni. Ezt bizonyítja a török-szír ellentéteket az 1980–1990-es években még tovább szító „kurdkérdés”. A Háfez al-Aszad vezette szír kormány ugyanis meglehetősen jó kapcsolatokat ápolt a korábban már említett PKK-val, és menedéket biztosított a szervezet vezetőjének, Abdullah Öcalannak. A török kormány ezért Szíriát terrorizmus támogatásával vádolta, és a vizet alkalmazta nyomásgyakorlási eszközként az országgal szemben. Amikor Szíria 1996-ban megtagadta Öcalan kiadását, Törökország megszüntette a diplomáciai kapcsolatokat, és tovább korlátozta a Szíriába (és Irakba) áramló víz mennyiségét. A nehéz helyzetbe került Szíria végül

³⁶ Alon LIEL: Turkey in the Middle East: Oil, Islam, and Politics, [online], Lynne Rienner, 2001.

³⁷ Import origins of Crude Petroleum to Turkey (1977), [online]. Forrás: Atlas.media.mit.edu [2017. 07.14.].

³⁸ SZÁLKAI: *i. m.*, 111.

³⁹ WILSON: *i. m.*

⁴⁰ WOLF-NEWTON: *i. m.*

⁴¹ National framework for Iraq – An analysis report, [online], 2014, 66–67. o. Forrás: Unesdoc.unesco.org [2017. 07. 25.].

1998-ban, miután a török fegyveres erők ismét felvonultak a szír határra, megszüntette a szervezet támogatását, és kiutasította Öcalant. Ezt követte az 1998 októberében aláírt adanai egyezmény, amely megalapozta a két állam együttműködését a PKK elleni harcban. Ezután – annak ellenére, hogy Törökország folytatta a GAP-műveleteket – a két ország kapcsolata lassú javulásnak indult, a 2000-es évek során pedig látványos fejlődésen ment keresztül. Ebben szerepet játszott többek között a Törökország és Szíria által egyaránt erős kritikával illetett 2003-as iraki beavatkozás, valamint Rafic Hariri, a Szíriával szemben kritikus volt libanoni miniszterelnök meggyilkolása,⁴² amelyet követően a nemzetközi nyomás alá került szíriai kormány Törökország felé közeledett. Az Aszad-adminisztráció Ankara bizalmának elnyerése érdekében egy komoly diplomáciai gesztust is tett – hivatalosan elismerte Törökország fennhatóságát Hatay tartomány felett. A két állam kapcsolatát tovább erősítette a török–izraeli viszony alakulása. A 2000-es évek során Ankara a korábbiaknál határozottabban foglalt állást palesztin oldalon az arab–izraeli konfliktusban, Izraellel való viszonya pedig – különösen a Marmara-incidenst⁴³ követően – mélypontra jutott, aminek hatására Törökország megítélése sokat javult az arab világban.⁴⁴

A török–szír kapcsolatok virágzása a vízmegosztás terén is előrelépést jelentett: a két ország több együttműködési megállapodást kötött, valamint döntést hoztak egy közös technikai bizottság létrehozásáról is. Ezenfelül 2004-ben, Recep Tayyip Erdoğan török miniszterelnök egyik szíriai látogatása során megszületett egy Hatay tartományban, az Orontész folyón létrehozandó közös gát gondolata. A szimbolikus és gyakorlati jelentőséget egyaránt hordozó létesítmény megalkotásának terve arra a felismerésre alapult, hogy közös projektekkel és együttműködéssel a vízmegosztás kapcsán kialakult zéró összegű játszma win-win helyzeté alakítható. A Szíria–Törökország Barátság Gátja keresztelt objektum alapkövét 2011 februárjában fektették le, megvalósítása – és ezzel együtt a szír–török vízügyi együttműködés – azonban a 2011-es szíriai események nyomán félbeszakadt.⁴⁵

A 2010 decemberében Tunéziában kezdődő, „arab tavasz”-ként emlegetett eseménysorozat nyomán az érintett országok közül egyértelműen Szíriában alakult ki a legsúlyosabb helyzet. A 2011 márciusában kezdődő tüntetések hamar polgárháborúba torkolltak, amely a környező regionális hatalmak, valamint a két nagyhatalom – az Egyesült Államok és Oroszország – közvetett, illetve közvetlen bekapcsolódásával nemzetközi konfliktussá szélesedett. A válságot az Irakból átszivárgó, „Iszlám Állam” nevű terrorszervezet megjelenése tovább súlyosbította. Bár a víz nem képezi központi elemét a polgárháborúnak, szerepe mégis van a konfliktus elmélyülésében, ugyanis a vízhiány és a szárazság miatt otthonukat korábban elhagyni kényszerülő, földönfutóvá lett gazdálkodók egy része önként vagy kényszerből különböző milíciákhoz és terrorszervezetekhez csatlakozott. A polgárháború során Törökország az Aszad-rezsimmel szemben pozícionálta magát, így a 2000-es

⁴² A volt miniszterelnököt 2005. február 14-én gyilkolták meg, a merényletet követő nyomozás során talált bizonyítékok alapján az ügyben központi szerepet játszott a Hezbollah terrorszervezet.

⁴³ 2010. május 31-én izraeli fegyveres erők tartóztattak fel egy, a Gázai övezetbe tartó nemzetközi segélyflottát. Az incidens során kilenc személy, nyolc török és egy török–amerikai állampolgárságú aktivista vesztette életét.

⁴⁴ Christopher PHILLIPS: Turkey and Syria, [online], *International Affairs Special Report*, [online], 2010. Forrás: Lse.ac.uk. [2017. 04. 02].

⁴⁵ Waltina SCHEUMANN – Omar SHAMALY: The Turkish-Syrian Friendship Dam on the Orontes River: Benefits for All?, [online], 2016, 125–127. o. Forrás: Docs.water-security.org [2017. 04. 02.].

években kezdődő óvatos közeledés a visszajára fordult, a török–szír politikai kapcsolatok ismét mélypontra jutottak. Törökország tovább folytatta a GAP megvalósítását, a szír kormány pedig az országban uralkodó káosz miatt nem volt képes nyomást gyakorolni északi szomszédjára.⁴⁶

Ezzel párhuzamosan Irakban megkezdődött a 2003-as háború, ami teljesen destabilizálta az országot, az állam így nem tudta képviselni az iraki nép érdekeit a vízügy kapcsán, a helyzet pedig az ezredfordulót követően ismét romlani kezdett. Miközben a szárazság hatására a Tigris és az Eufrátesz által alkotott Shatt el-Arab hozama egyre csökkent, a Perzsa-öböl vízszintje emelkedett, amelynek következtében fokozatosan nőtt a folyó sótartalma, ami rendkívül káros hatással van a mezőgazdasági termelésre és az édesvízi halászatra egyaránt. A két folyó találkozásánál fekvő, kikötővárosként és fontos mezőgazdasági központként működő Qurnah városa például szinte teljesen megbénult. A városból harmincezen, a teljes déli régióból pedig mintegy százezren voltak kénytelenek elhagyni otthonukat és északra vándorolni.⁴⁷ A helyzetet tovább súlyosbította a 2006-ban kezdődő, még a régió éghajlati viszonyaihoz mérten is szélsőséges aszály, amely több éven keresztül tartott, 2009-ben tetőzött, és óriási károkat okozott a mezőgazdaságban. Az aszály nyomán a Tigris iraki vízhozama 2005-től 2009-ig a negyedére, 1200-ról 300 m³/s-ra; az Eufrátesz iraki vízhozama pedig ugyanebben az időszakban harmadára, 550-ről 160 m³/s-ra csökkent.⁴⁸ A körülmények hatására Irak egyre nagyobb területét fenyegeti kritikus mértékben a vízhiány. Napjainkban az ország középső részén található Karbala városában a termelők a halál vagy az elvándorlás dilemmájával állnak szemben; a főváros, Bagdad bizonyos negyedei pedig teljes egészében a Vörös kereszt által biztosított víztől függenek. A szárazság a víz minőségére is negatív hatással volt, amely elsősorban a fokozódó szikesedésben mutatkozik meg. Irak számára a válságot az Iszlám Állam létrejötte, majd megerősödése tetőzte be. Az eredetileg az al-Káidához tartozó, majd – a 2003-as amerikai beavatkozás következtében kialakult helyzetet kihasználva – a kétezres évek közepén megerősödő és 2014-ben formálisan is függetlenné váló szervezet jelentős területeket foglalt el Irak északi felén, így az ország középső és déli részén élő népesség az egyre drasztikusabb szárazság, valamint a terrorszervezet átokfutása harapófogójába került.⁴⁹

Iraknak ilyen körülmények között kellett szembesülnie azzal, hogy Törökország a GAP keretében megkezdte az Ilisu és Cizre gátak építését az Irak legfőbb vízforrását jelentő Tigris folyón. A két létesítmény építése napjainkban is folyamatban van, a közeljövőben esedékes működésbe lépésük pedig becslések szerint akár felére is csökkentheti a folyó vízhozamát. Egy iraki vízmérnök, Jasim al Asadi számításai szerint Iraknak minimum 90 m³/s vízhozamra van szüksége a fennmaradáshoz. Bár a jelenlegi nemzetközi egyezmények értelmében Törökország köteles 500 m³/s hozamot biztosítani déli szomszédainak, iraki területen az átlagos vízhozam 260 m³/s, száraz, nyári időszakokban pedig akár a kritikus érték alá is süllyedhet úgy, hogy a szóban forgó két gát még nem működik. Az építkezések indu-

⁴⁶ Mukad AL JABBARI – Norman RICKLEFS – Robert TOLLAST: Rivers of Babylon – Iraq's Water Crisis – And What Turkey Should Do, [online], 2015. 08. 23. Forrás: Foreignaffairs.com [2017. 04. 25.].

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ Mohamed ABD-EL-MOITY – Rawya KANSOH – Ahmed ABDULHADI: Challenges of Water Resources in Iraq, [online], 2016, 5. o. Forrás: Omicsonline.org [2017. 07. 25.].

⁴⁹ AL JABBARI – RICKLEFS–TOLLAST: *i. m.*

lásakor az iraki kormány heves tiltakozását fejezte ki a beruházásokkal szemben, felhívva a figyelmet arra, hogy a Tigris vízhozamának jelentős csökkenése halálos csapást jelentene az ország számára. Ennek hatására a külföldi – elsősorban osztrák, német és svájci – hitelezők kihátráltak a beruházás mögül, a török kormány azonban tovább folytatta az építkezést, immár állami pénzből. Az iraki kritikákra a kormány többek között azzal válaszol, hogy az irakiak jelentősen javíthatnának a helyzetükön, ha nem pazarolnának el annyi vizet. Bár joggal tarthatjuk arrogánsnak ezt a választ, az tagadhatatlan, hogy van némi igazságtartalma. A részben a háború során megrongálódott, vagy alapból korszerűtlen csatorna-rendszerek, valamint az elmaradott öntözési technikák alkalmazásával ugyanis az irakiak valóban jelentős mennyiségű vizet pazarolnak el.⁵⁰

A vízprobléma enyhülésének feltételei és kezelésének lehetőségei

Az elmúlt évtizedekben tehát a térségben vízügyi szempontból (is) teljesen fenntarthatatlan helyzet alakult ki, amit jól tükröz az országonként egy főre jutó, újrahasznosítható édesvízmennyiség alakulása több mint öt évtized alatt.

1. táblázat: Az egy főre jutó édesvízmennyiség alakulása a három államban

	1962	1992	2014
Törökország	7852 m ³	4067 m ³	2928 m ³
Szíria	1456 m ³	541 m ³	380 m ³
Irak	4587 m ³	1906 m ³	998 m ³

Forrás: Worldbank.org, [online]. [2017. 05. 09.]

Látható, hogy az évek során mindhárom ország esetében jelentős csökkenés következett be, ugyanakkor az adatok a Törökország és déli szomszédai ellátottsága között egyre növekvő különbségre is rávilágítanak. Ha ez a tendencia tovább folytatódik (és jelenleg számos körülmény támasztja ezt alá), az Szíria és Irak számára egyaránt katasztrofális következményekkel járhat.

A fordulat azonban egészen addig elképzelhetetlen, míg a két ország politikai-társadalmi helyzete nem rendeződik, hiszen ennek híján a sikeres tárgyalások és a fejlődés esélye szóba sem jöhet. Bár az Iszlám Állam kétségtelenül visszaszorulóban van, a Szíriában már 2011 óta tartó polgárháború 2017 első felében sem enyhült, így a szíriai menekültek jelentős része továbbra sem tud visszatérni hazájába. A válság elhúzódásához nagyban hozzájárult, hogy az Egyesült Államok és Oroszország ellentétes oldalon kapcsolódtak be a konfliktusba. Pozitív fejleményként értékelhető ugyanakkor a két nagyhatalom vezetői által a júliusi G20-találkozón megkötött egyezmény, amelynek értelmében július 9-én Szíria egy részére kiterjedő tűzszünet lépett életbe.⁵¹ Az orosz támogatást élvező Aszad elnök sorsáról azonban nem született megállapodás, így a szíriai helyzet alakulása továbbra is bizonytalan.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ Donald Trump and Vladimir Putin collude on trade, Syria and cyber-security in G20 meeting, [online], 2017. 07. 07. *Forrás:* Independent.co.uk [2017. 07. 14.].

Irakban elsősorban az Iszlám Állam jelenléte miatt szintén szélsőséges állapotok uralkodnak. Bár a terrrorszervezet sokat veszített az erejéből, továbbra is tevékeny az országban, rendszeresen követ el támadásokat.⁵² Az állam működését emellett számos más tényező is megbénítja. A társadalmat megosztó síita–szunnita vallási, és az arab–kurd etnikai törésvonalak erőteljesen jelen vannak, rendszeresek a tömegdemonstrációk, valamint a tüntetők és rendőrök közötti összecsapások, az iszlamista csoportok pedig továbbra is komoly befolyással rendelkeznek az országban.⁵³ Komoly veszélyforrást jelent a moszuli gát egyre romló állapota is. Az 1980-as években a Tigris folyón megépült gát alapzatát ugyanis gipsz alkotja, amelyet a víz fokozatosan kimos a létesítmény alól. Az építmény összeomlása óriási katasztrófához vezetne, egyes becslések szerint akár egymillió ember élete is veszélybe kerülne. Az iraki mérnökök az elmúlt évek során a gát alapzatát a víz által kimosott lyukak cementhabarccsal való feltöltésével próbálták megerősíteni, 2014 folyamán azonban a létesítményt elfoglalta az Iszlám Állam, így a munkálatok félbeszakadtak, a terrrorszervezet kezébe pedig ezáltal egy „tömegpusztító fegyver” került. 2014 augusztusában az iraki hadsereg katonái és a kurd pesmergák sikeresen visszafoglalták a gátat, megakadályozva ezzel a katasztrófát, a létesítmény állapota azonban továbbra is aggasztó.⁵⁴

Fontos ugyanakkor hangsúlyozni, hogy a politikai és társadalmi helyzet esetleges javulása nem jelentené a vízhiányból fakadó probléma automatikus enyhülését. A stabilitás szükséges, de korántsem elégséges feltétel. Ahhoz, hogy ilyen téren valódi előrelépés történjen számos más tényezőre is szükség van. Alapvető probléma, hogy a tanulmányban korábban említett, az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottsága által kidolgozott, a nemzetközi folyók hasznosítására vonatkozó New York-i egyezményt Törökország nem volt hajlandó ratifikálni. A dokumentumban megfogalmazott pontok elméleti alapként szolgálhatnak a három ország számára a helyzet kezelésére, a nemzetközi közösség pedig a szerződésre hivatkozva visszaélés és méltánytalanság esetén nyomást tudna gyakorolni az államokra. A ratifikálás azonban önkéntes, Törökország pedig ennek nyilvánvalóan nem hajlandó eleget tenni. Egyesek szerint arra hivatkozva lehetne nemzetközi nyomást gyakorolni rá, hogy a török kormány aláírta az ENSZ Gyermekjogi Egyezményét, amelyet megsért vízügyi téren hozott döntéseivel.⁵⁵

A második fontos tényező a közvetítő szereplő bevonásának lehetősége. Az elmúlt évtizedekben a három ország egymás között, bilaterális alapon próbálta kezelni a helyzetet – kevés sikerrel. Az 1980-as években Jordánia és Izrael egy vízvita kapcsán az Egyesült Államok segítségét kérte. Washington ennek eleget is tett, és közvetítőként elősegítette a két ország közötti tárgyalások megindulását. Törökországnak, Szíriának és Iraknak ebből okulva hasonlóképpen kellene cselekednie, a közvetítő fél lehetne az Egyesült Államok, esetleg

⁵² Idén az egyik legsúlyosabb támadásra februárban, Bagdadban került sor, ahol egy autóba rejtett improvizált robbanóeszköz több mint 50 ember halálát okozta.

⁵³ Iraq situation report: February 11–16, 2017, [online], 2017. Forrás: Understandingwar.org [2017. 05. 07.].

⁵⁴ Mosul dam engineers warn it could fail at any time, killing 1m people, [online], 2016. 03. 02. Forrás: TheGuardian.com [2017. 07. 15.].

⁵⁵ AL JABBARI – RICKLEFS–TOLLAST: *i. m.*

az Európai Unió.⁵⁶ Nagy szükség lenne továbbá egy közös, nemzetközi tagokkal is bíró vízügyi bizottság létrehozására is, amely felméri a vízügyi helyzetet, és lefekteti a három állam kooperációjának elméleti alapjait.⁵⁷ Együttműködésük gyakorlati alapjaként pedig a Szíria–Törökország Barátság Gát mintájára kialakított közös létesítmények szolgálhatnának.

Végül, de nem utolsósorban létfontosságú lenne a vízhasználat hatékonyságának javítása. Szíriára, Irakra és Törökországra egyaránt érvényes, hogy a mezőgazdasági gazdálkodás során elavult és pazarló agrotechnikát alkalmaznak, és korszerűtlen vagy megrongálódott csatornarendszert használnak, aminek következtében nagymennyiségű víz megy kárba, a rossz öntözési módszerek pedig újabb és újabb területeket szikesítenek el. Előrelépést ilyen téren a teljes szemléletváltás, valamint korszerű és környezetkímélő gazdálkodási technikák alkalmazása jelenthetne. A térségben erre vonatkozóan Izrael mutatja az utat. A zsidó állam tengervíz-sótalanító üzemekben előállított édesvízzel látja el lakosságának egy jelentős részét, derítési technikával szennyvizet hasznosít újra, az elavult öntözési módszerek helyett pedig számítógép által vezérelt csepegtetési technikát alkalmaz, amivel 90-95%-ra képes növelni a vízhasználat hatékonyságát. A polgárháború és terrorizmus által megtépázott államok ugyanakkor segítség nélkül, önerőből nem tudják kifejleszteni vagy beszerezni a drága technológiákat, így a nemzetközi közösség fejlett államainak kell felismerniük felelősségüket és segítséget nyújtaniuk az ügy kapcsán.⁵⁸

Összegzés

Napjaink egyik legsúlyosabb globális problémája az egyre fokozódó vízhiány. A víz természetes körforgása nem képes lépést tartani az emberiség rohamosan növekvő vízigényével, ami hosszú távon humanitárius katasztrófát eredményez. Míg a fejlett államok lakossága – a vízkészletek egyenlőtlen eloszlása okán – alig érzékeli a probléma súlyát, addig a világ más térségeiben egy pohár víz is életet menthet. Ezek közé tartozik a konfliktusok, társadalmi feszültségek és terrorizmus által súlyosan megterhelt Közel-Kelet. Tanulmányomban a politikai helyzet kontextusába ágyazva a régió három országának – Törökország, Szíria és Irak – vízproblémáját mutattam be.

Meglátásom szerint a vízhiányból fakadó feszültségek fokozódása elsősorban három tényező következménye: a 20. század második felében a térségben bekövetkező népességre-robbanás, a szélsőséges éghajlat, kiegészülve a globális klímaváltozás hatásaival, valamint a gyarmatosítás során megalkotott határokból fakadó megosztottság. Az érintett szereplők az elmúlt évtizedekben egymással szemben tanúsított politikájának vizsgálata során arra a következtetésre jutottam, hogy a vízhasználat szempontjából hátrányos helyzetben lévő államok elsősorban erő demonstrálásával – gazdasági szankciókkal és a fegyveres

⁵⁶ Amint azt korábban említettem, több európai ország is felfüggesztette a Törökországnak a GAP támogatására folyósított hiteleket, ami tükrözi azt, hogy Európát nem hagyja hidegen a kérdés. Ugyanakkor ahhoz, hogy az Európai Unió képes legyen közvetítőként fellépni, egységes, határozott és gyors külpolitikai cselekvésre lenne szükség, az eddigi tapasztalatok alapján pedig az EU erre vonatkozó képességei erősen kétségbe vonhatók. Akadályt jelentene továbbá az elmúlt egy évben az unió és Törökország között egyre fokozódó feszültség.

⁵⁷ AL JABBARI – RICKLEFS–TOLLAST: *i. m.*

⁵⁸ SZALKAI: *i. m.*

erők mozgósításával – voltak képesek nyomást gyakorolni a földrajzi helyzetükből fakadó előnyökkel visszaelő államokkal szemben. Ezt a hipotézist támasztja alá többek között az, hogy Irak az 1970-es évek második felében, rátapintva Törökország interdependencia-érzékenységére, kőolajkészleteit nyomásgyakorlási eszközként alkalmazva képes volt Ankarát tárgyalásra és egy kompromisszum elfogadására bírni.

Az 1990-es évek során a három állam kapcsolata egyértelműen fejlődésnek indult, a 2000-es évek politikai-társadalmi eseményei – elsősorban a 2003-as iraki beavatkozás és a 2011-ben kezdődő szíriai polgárháború – azonban olyan körülményeket teremtettek, amelyek között az újabb sikeres tárgyalás esélye minimálisra csökkent, ami rávilágít arra, hogy a térségbeli stabilitás alapfeltétele a vízhiányból fakadó problémák megoldásának.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ABD-EL-MOOTY, Mohamed – KANSOH, Rawya – ABDULHADI, Ahmed: Challenges of Water Resources in Iraq. [online], 2016. Forrás: Omiconline.org [2017. 07. 25.]
- AL JABBARI, Mukad – RICKLEFS, Norman – TOLLAST, Robert: Rivers of Babylon – Iraq's Water Crisis – And What Turkey Should Do, [online], 2015. 08. 23. Forrás: Foreignaffairs.com [2017. 04. 25.]
- DAVUTOGLU, Ahmet: *Stratégiai mélység*, Antall József Tudásközpont, Budapest, 2016
- Donald Trump and Vladimir Putin collude on trade, Syria and cyber-security in G20 meeting, [online], 2017. 07. 07. Forrás: Independent.co.uk [2017. 07. 14.]
- EL-FADEL, M. – EL SAYEGH, Y. – IBRAHIM, A. Abou – JAMALI, D. – EL-FADL, K.: The Euphrates –Tigris Basin: A Case Study in Surface Water Conflict Resolution, [online], 2002. Forrás: Agronomy.org [2017. 07. 24.]
- GAP ACTION PLAN 2014–2018, [online], 2014, 22–33. o. Forrás: Yayin.gap.gov.tr [2017. 07. 12.]
- GAP'a yatırım 100 milyar lirayı aştı, [online], 2017. 05. 21. Forrás: Sabah.com.tr [2017. 07. 13.]
- GLIED Viktor: *Vízkonfliktusok – Küzdelem egy pohár vízért*, Publikon Kiadó, Pécs, 2009
- HARTE, Julian: New Dam in Turkey Threatens to Flood Ancient City and Archaeological Sites, [online], 2014. Forrás: News.nationalgeographic.com [2017. 07. 24.]
- Import origins of Crude Petroleum to Turkey (1977), [online]. Forrás: Atlas.media.mit.edu [2017. 07.14.]
- Iraq situation report: February 11-16, 2017, [online], 2017. Forrás: Understandingwar.org [2017. 05. 07.]
- KIBAROGLU, Aysegul – SCHEUMANN, Waltina: Euphrates-Tigris Rivers System: Political Rapprochement and Transboundary Water Cooperation. In: KIBAROGLU, Aysegul (ed.): *Turkey's Water Policy*, Springer Verlag, Berlin–Heidelberg, 2011
- KOVÁCS Péter: *Nemzetközi közjog*, Osiris Kiadó, Budapest, 2011
- KUMETAT, Dennis: Climate change in the Persian Gulf – regional security, sustainability strategies and research needs, [online], 2009. Forrás: Research3.fit.edu [2017. 07. 26.]
- LIEL, Alon: Turkey in the Middle East: Oil, Islam, and Politics, [online], Lynne Rienner, 2001.
- MACQUARRIE, Patrick: Growing conflict over the development in the Euphrates–Tigris Basin, [online], 2009. Forrás: Transboundarywaters.orst.edu [2017. 07. 24.]
- Most épp nem látszik, de súlyos vízhiány fenyeget, [online], 2013. 06. 08. Forrás: Portfolio.hu [2017. 04. 12.]
- Mosul dam engineers warn it could fail at any time, killing 1m people, [online], 2016. 03. 02. Forrás: TheGuardian.com [2017. 07. 15.]
- MULHOLLAND, Holly: *Water politics in the Middle East: A multicase approach to regional water shortage*, University of Central Florida, 2006
- N. RÓZSA Erzsébet: *Az arab tavasz: a Közel-Kelet átalakulása*, Osiris – Külügyi és Külgazdasági Intézet, Budapest, 2015
- National framework for Iraq – An analysis report, [online], 2014. Forrás: Unesdoc.unesco.org [2017. 07. 25.]
- PHILLIPS, Christopher: Turkey and Syria, [online], *International Affairs Special Report*, 2010. Forrás: Lse.ac.uk. [2017. 04. 02.]

- SCHEUMANN, Waltina – SHAMALY, Omar: The Turkish-Syrian Friendship Dam on the Orontes River: Benefits for All?, [online], 2016. Forrás: Docs.water-security.org [2017. 04. 02.]
- Southeastern Anatolia Project Regional Development Administration: What is gap?, [online]. Forrás: Gap.gov.tr [2017. 04. 19.]
- SZABÓ Gábor: *A globális igazságosság perspektívái és határai*, Publikon Kiadó, Pécs, 2016
- SZÁLKAI Attila: Vízhány a Közel-Keleten: olajháború után vízháború?, *Nemzet és Biztonság*, 2008/10, 25–36. o.
- SZÁLKAI Kinga: A Délkelet-anatóliai Projekt (GAP) ellentmondásai. In: BARANYI Tamás Péter – SZÁLKAI Kinga (szerk.): *Újhold: A török külpolitika útkeresése a 21. század elején*, Antall József Tudásközpont, Budapest, 2016
- VATI Tamás: A Délkelet-Anatóliai Projekt (GAP), avagy a víz ura Törökország, *Balkán-füzetek*, 2009/1
- WOLF, Aaron T. – NEWTON, Joshua T.: Case Study of Transboundary Dispute Resolution: the Tigris-Euphrates basin, [online]. Forrás: Transboundarywaters.orst.edu [2017. 07. 11.]
- YILDIZ, Dursun: Natural Diminishing Trend of the Tigris and Euphrates Streamflows is Alarming for the Middle East Future, [online]. Forrás: Worldscientificnews.com [2017. 07. 24.]